

**ВІДПРИКМЕТНИКОВА СУБСТАНТИВАЦІЯ
В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ**

У статті проаналізовано відприкметникову субстантивацію як вид конверсії та продуктивний спосіб словотвору; розглянуто умови переходу прикметника в іменник синтаксичним способом; схарактеризовано прикметники повної та неповної (часткової) субстантивації, граматичні категорії дериватів залежно від типу субстантивації; виявлено відприкметникову субстантивацію топонімів, словотвірно та фразеологічно зв'язану субстантивацію прикметників; розкрито особливості функціонування субстантивованих прикметників в українській та англійській мовах.

Ключові слова: конверсія, субстантивовані прикметники, повна / неповна (часткова) субстантивація, субстантивація топонімів, словотвірно / фразеологічно зв'язана субстантивація, семантична / синтаксична субстантивація.

Лексичний склад мови – один із найактуальніших предметів дослідження лінгвістики. Оскільки мова постійно еволюціонує, постає питання вивчення засобів утворення нових словникових одиниць. Особливою уваги заслуговує субстантивація як спосіб трансформації прикметника в іменник у англійській та українській мовах. **Мета** статті – порівняти конверсійні деривації у двох мовних системах на матеріалі лексикографічних джерел.

Поняття транспозиції стало об'єктом досліджень багатьох мовознавців. Питання словотвору, у тому числі й субстантивацію прикметників, аналізували Ш. Баллі, Д. Розенталь, Ф. Буслаєв, О. Потебня, О. Шахматов, В. Виноградов та ін.

Як показали дослідження, активна транспозиція прикметників до складу іменників спостерігається в обох аналізованих мовах. Причиною широкого розповсюдження конверсії в сучасній англійській мові є майже відсутність морфологічних показників частин мови. Корінь, основа і граматична форма слова можуть збігатися за формою (звучанням і написанням) і тільки внутрішні показники, наприклад, артикль, допомагають визначити значення і функцію слів у реченні [3, с. 288]. Українські частини мови мають більше граматичних категорій, що уповільнює їх транспозицію. Тому продуктивність конверсії спричиняється потребою словникових одиниць з новою семантикою.

Конверсійні новоутворення активно збагачують словниковий склад мови, чому сприяє особливість мовної системи та середовище, у якому вона функціонує. О. Тараненко визначає субстантивацію як «вид конверсії, що полягає в переході слів (словоформ) з інших частин мови до класу іменників» [4, с. 685]. В. Каушанська використовує термін «субстантивовані прикметники» до таких, що набували ознак іменника, проте їх прикметникова природа досі відчутна [2, с. 51]. А. Томсон та А. Мартінет не вживають термін «субстантивація», проте наголошують на вживанні деяких прикметників з означеним артиклем (*the*) та можливістю цих прикметників мати форму множини [7, с. 40].

Прикметник транспонується в іменник синтаксичним способом за особливих умов. Для синтаксичного переходу прикметника в іменник потрібна вихідна синтаксична одиниця-конструкція – субстантивне словосполучення, в якому опорним компонентом виступає іменник, а залежним – прикметник, що транспонується [1, с. 116]. Наприклад: *Хворий хлопчик мав висип на шкірі* → *Хворий мав висип на шкірі*; *The blind girl asked me a favour* (Сліпа дівчинка попросила мене про послугу) → *The blind asked me a favour* (Сліпа попросила мене про послугу). Особливість субстантивованого прикметника *хворий* в українській мові полягає в тому, що він при синтаксичному переході закріплюється лише в чоловічому та жіночому роді (*хворий, хвора*), а також може змінюватися за числами подібно до іменника:

хворі. У реченні англійською мовою дериват *blind* отримує можливість вживатися з означеним та неозначеним артиклем, що притаманне іменникам цієї мови.

І. Вихованець та К. Городенська виділяють відприкметникову синтаксичну (тобто морфологічно незавершену) субстантивацію, морфологічну транспозицію прикметників в іменник та відприкметникову семантичну субстантивацію [1, с. 116]. О. Тараненко класифікує субстантивацію прикметників за ступенем завершеності (мовна і мовленнєва; мовна у свою чергу може бути повною та неповною, а мовленнєва – контекстуальною і ситуативною) та за способом утворення (еліптична та власне семантична субстантивація) [4, с. 686]. Аналізуючи прикметники англійської мови, В. Каушанська оперує термінами повні та частково субстантивовані прикметники [2, с. 51].

Прикметники повної субстантивації зазвичай уживаються тільки як іменники та мають ознаки цієї частини мови. До таких в українській мові належать *набережна, лісничий, Рівне, служивий*; а в англійській – *a native* (*уродженець, корінний житель*), *a relative* (*родич*), *a conservative* (*консерватор*), *a derivate* (*дериват*). Повністю субстантивовані прикметники української мови набувають можливості змінюватися за числами та родами подібно до іменника, вони переважно зберігають ад'єктивний тип відмінювання, хоча можуть переходити на субстантивний. Наприклад, мовна одиниця *набережна* закріпилася лише в жіночому роді, має ад'єктивний тип відмінювання, за винятком кличного відмінка із субстантивною флексією *-о*. Англійські субстантивовані прикметники мають форму множини, присвійний відмінок та можливість уживатися з означеним та неозначеним артиклем: *a (the) relative* (*родич*), *relatives* (*родичі*), *a relative's spectacles* (*окуляри родича*).

Таким чином остаточно можуть субстантивуватися прикметники, що мали іменникове відмінювання (нечленні прикметники) або набули його в процесі субстантивації, і особливо ті, що втратили лексичну мотивацію [4, с. 686]: *днювальний, мостова, військовозобов'язаний; the good* (*добро*), *the male* (*особа чоловічої статі*), *the female* (*особа жіночої статі*).

Однак значно більшу групу складають прикметники неповної субстантивації. Неповна субстантивація відбувається за умов, коли слово вживається і в своєму попередньому частиномовному значенні, і в значенні іменника у співвідносних лексичних значеннях та у неспіввідносних лексичних або граматичних значеннях [4, с. 686]. Групу прикметників неповної субстантивації складають такі словникові одиниці української мови як *хворий, бідний, рідний, старший, сліпий, минуле, майбутнє, прийдешнє*. Частково субстантивовані прикметники англійської мови одержують лише деякі ознаки іменників (наприклад, можливість уживатися з означеним артиклем). До них належать *the unemployed* (*безробітний*), *the beautiful* (*красень, красуня*), *the present* (*теперішнє*), *the past* (*минуле*), *the deaf and dumb* (*глухонімиий*), *the disable* (*недієздатний*), *the healthy / sick* (*здоровий / хворий*), *the living / dead* (*живий / мертвий*).

На підставі отриманих даних можемо відзначити, що частково субстантивовані прикметники української мови, як правило, закріплюються в одному з трьох родів (*гнідий* – ч.р., *учительська* – ж.р., *особисте* – с.р.). Деривати зі значенням чоловічого та жіночого родів зазвичай мають категорію числа однини й множини: *кохана, коханий* – *кохані; буланій* – *булани; операційна* – *операційні*. У обох аналізованих мовах виявлена невелика кількість відприкметникових іменників, що закріпилися лише у формі однини (*пальне, придане; the best* – *найкращий, the exceptional* – *винятковий*) або множини (*злакові, пернаті, двокриллі, бобові; sweets* – *солодоці, eatables* – *їстівне, ancients* – *митці античності, moderns* – *сучасні митці, valuables* – *цінні речі, nobles* – *знать, greens* – *зелень*).

Субстантивація власних назв – явище, досить поширене в англійській мові. Внаслідок опредмечування утворені назви мешканців країн, міст, континентів [3, с. 288]. Наприклад, прикметник *italian* (*італійський*) транспонується до групи іменників на позначення мови народу та національності, набуваючи категорії числа та можливість уживатися з артиклем: *the Italian* (*італійська мова*), *a (the) Italian* (*італієць*) – *(the) Italians* (*італійці*). До цієї групи входять такі словникові одиниці як *the Greek* (*грецька мова; грек*), *the German* (*німецька*

мова; німець), *the Bulgarian* (болгарська мова; болгарин), *the Korean* (корейська мова; кореець). Невелика кількість дериватів зі значенням національності має однакову форму в однині та множині, серед яких *the Portuguese* (португалець, -ці), *the Japanese* (японець, -ці), *the Chinese* (китаєць, -ці), *the English* (англієць, -ці), *the Irish* (ірландець, -ці), *the French* (француз, -зи). Як і в англійській мовній системі, українській – притаманна відприкметникова субстантивація на позначення мови, хоча в останній прикметник найчастіше транспонується синтаксичним способом, наприклад: *Жінка захоплювалася його німецькою*.

Також прослідковується відприкметникова субстантивація українських та англійських топонімів: *Львів, Харків, Чигирин, Чернігів, Ніжин, Батурин, Солоне, Ясне, Барвінкове, Яблучне; Melbourn* (*mel* зі значенням «білястий»), *Todmorden* (кодрон долини *Toda Ноттінгема*), *Snotengham* (поселення людей *Снота*), *Down* (дослівно «нижній») та ін.

Крім цього, мовленнєва субстантивація прикметників може бути фразеологічно або словотвірною зв'язаною, коли вони вживаються тільки в складі стійких словосполучень або слів [4, с. 686]. В українській мові прикладом цього конверсійного процесу є такі приклади як *видати біле за чорне, кругова порука, молодий та зелений, льон-довгунець, заєць-русак*, а в англійській – *to take the bad with the good* (стійко витримувати повороти долі), *black as hell* («чорний як пекло» = суцільна темрява), *light in hand* («легкий в руці» = легко піддається впливу), *to do impossible* (зробити неможливе), *fresh from the nursery* («свіжий із садочка» = ніс не доріс).

Українській та англійській мові притаманна еліптична та власне семантична відприкметникова субстантивація. Перша відбувається внаслідок еліпсиса означуваного іменника. Як правило еліптично субстантивуються відносні та присвійні прикметники аналізованих мов: *дутьяча* (з еліпсисом *кімната*), *пряма* (з еліпсисом *лінія*), *полонений* (з еліпсисом *чоловік*); *the future* (майбутнє; з еліпсисом *час*), *the dead* (мертва; з еліпсисом *людина*), *the singular* (однина; з еліпсисом *форма, число*).

Власне семантична субстантивація утворюється внаслідок безпосереднього переосмислення прикметників, коли назва ознаки стає назвою її носія ще до стадії виникнення відповідного атрибутивного словосполучення і, отже, без еліпсиса іменника. Вона характерна частіше для якісних прикметників, що означають людей, абстрактні, неозначені, збірні поняття та для відносних і присвійних прикметників [4, с. 686]. До власне семантичної субстантивації належать такі словникові одиниці української мови як *старий, кривий, прекрасне, добро, придане, пальне* та деривати англійської мови *the rich* (багатий), *the poor* (бідний), *the good* (добро), *the evil* (зло), *the beautiful* (прекрасне), *the visible* (видиме), *the plural* (множина).

Отже, такий конверсійний процес, як субстантивація, широко розповсюджений в українській та англійській мовах. Активна транспозиція прикметників до складу іменників зумовлена необхідністю збагачення словникового складу аналізованих мовних систем. Однак транспозиційні процеси спричиняють хитання у граматичних категоріях відприкметникових іменників. В українській мові деривати внаслідок неповного процесу субстантивації можуть зберегти елементи ад'єктивного типу відмінювання, закріпитися лише в певному роді або одному числі. Англійським частково субстантивованим прикметникам, окрім особливості вживання лише в однині або множині, характерна можливість використання з означеним та неозначеним артиклем і форма присвійного відмінка (Possessive Case). Утворені синтаксичним способом відприкметникові субстантиви тимчасово зберігаються у мовній системі та функціонують, як правило, у конкретній синтаксичній конструкції. Продукти власне семантичної субстантивації стабільніші. Вони виникають під впливом найрізноманітніших чинників та є джерелом поповнення словникового складу української та англійської мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академічна грамика української мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
2. Каушанская В.Л. Грамматика английского языка (на английском языке) / В.Л. Каушанская, Р.Л. Ковнер, О.Н. Кожевникова, Е.В. Прокофьева, З.М. Райнес, С.Е. Сквирская, Ф.Я. Цырлина. – М.: Старт, 2009. – 320 с.
3. Рубанець Т.В. Конверсія як засіб словотвору: її становлення та типізація. – Наукові записки. Серія «Філологічна». – Випуск 26. – Острог, 2012. – С. 287 – 289.
4. Тараненко О.О. Субстантивация // «Українська мова». Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 685 – 686.
5. АБВУД Lingvo x5 (New Oxford American Dictionary, Oxford Dictionary of English). – Електронний словник. – 2008.
6. How English words are made. Word-bulding // Антрушина Г.Б. Лексикология английского языка / Г.Б. Антрушина, О.В. Афанасьев, Н.Н. Морозова. – 7-е изд., стереотип. – М.: Дрофа, 2007. – С. 78 – 103.
7. Thomas A.J. A Practical English Grammar / A.J. Thomas, A.V.Martinet. – Fourth edition. – Oxford University Press, 2008. – 384 p.

Nadiia Pogorletska

THE ADJECTIVE SUBSTANTIVIZATION IN UKRAINIAN AND ENGLISH LANGUAGES

In the article the adjective substantivization as the kind of conversion and the productive way of word-formation is analysed. The conditions of the transition from an adjective to a noun in a syntactic way are considered. The completely substantivized adjectives and the partially substantivized adjectives, the grammatical categories of derivatives, depending on the type of substantivization, are described. The adjective substantivization of toponyms, the word-formative and phraseological connected substantivization of adjectives are found out. The variety of substantivization and the peculiarities of the functioning of substantivized adjectives are explored in Ukrainian and English languages.

Key words: conversion, substantivized adjectives, completely / partially substantivization, substantivization of toponyms, word-formative and phraseological connected substantivization, semantic / syntactic substantivization.

Надежда Погорлецкая

СУБСТАНТИВАЦИЯ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ
В УКРАИНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье проанализировано субстантивацию прилагательных как вид конверсии и продуктивный способ словообразования; рассмотрено условия перехода прилагательных в существительные синтаксическим способом; охарактеризовано прилагательные полной и неполной (частичной) субстантивации, грамматические категории дериватов в зависимости от типа субстантивации; обнаружено прилагательную субстантивацию топонимов, словообразовательно и фразеологично связанную субстантивацию прилагательных; раскрыты особенности функционирования субстантивированных прилагательных в украинском и английском языках.

Ключевые слова: конверсия, субстантивированные прилагательные, полная / неполная (частичная) субстантивация, субстантивация топонимов, словообразовательно и фразеологично связанная субстантивация, семантическая / синтаксическая субстантивация.